

Hotade språk och forskarens ansvar

LEENA HUSS, HUGO VALENTIN-CENTRUM, UPPSALA UNIVERSITET &
ÉVA Á. CSATÓ, INSTITUTIONEN FÖR LINGVISTIK OCH FILOLOGI, UPPSALA UNIVERSITET

Sedan början av 1990-talet har det pågått en intensiv debatt om det ökande hotet mot världens språkliga mångfald. Enligt Michael Krauss vars uppmärksammade konferensföreläsning 1991 och en påföljande artikel startade en debatt kring detta i tidskriften *Language* (1992)¹, är cirka 90 procent av världens språk allvarligt hotade till sin existens om ingenting görs för att bryta trenden. Han undrar i sin artikel hur det kommer sig att många lingvister bara nöjt sig med att passivt iakttå hur största delen av deras forskningsobjekt håller på att försvinna.

Sedan dess har diskussionen om forskarnas eget ansvar i detta sammanhang tagits upp många gånger. Man har frågat sig hur vår gemensamma framtid kommer att påverkas av den pågående, massiva språkdöden och undrat om forskarna har ett särskilt ansvar i sammanhanget. Ska man som forskare hålla sig "neutral" eller ingripa, när man ser att ett språk håller på att försvagas och så småningom tyna bort? Ska man samarbeta med språkets talare och försöka hejda språkdöden? Och om man gör det, vilken roll ska man då inta?

Paradigmskifte

För de flesta aktiva forskare som bedriver fältforskning i hotade språksamfund torde det vara uppenbart att ett "neutralt" förhållningssätt är en omöjlighet. Språkforskaren Nancy Dorian² har konstaterat att hur man

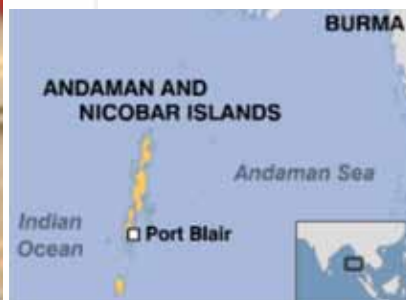
än försöker bedriva fältarbete på ett neutralt sätt har det oundvikligen även politiska övertoner som ibland är mer och ibland mindre uppenbara beroende på hur stark politiseringen är i regionen. Att till exempel begränsa sig till att enbart dokumentera vissa strukturella drag i ett språk som håller på att dö ut är en politisk handling precis som allt annat som man gör med detta språk skulle vara det, anser Dorian.

Man kan säga att det under de senaste två decennierna skett ett paradigmskifte när det gäller forskningen om hotade språk. Alltför många forskare anser numera att de har ett ansvar gentemot sina informanter, och att man inte kan förhålla sig till sina informanter som man gjorde tidigare då forskare besökte avlägsna folk, dokumenterade deras språk och sedan försvann för alltid utan att lämna något efter sig. Detta ledde till bitterhet bland många minoritets- och ursprungsbefolkningar som kände sig utnyttjade av utomstående forskare och började kräva att endast medlemmar av deras egen grupp skulle få forska i deras språk och kultur. I Norden krävde samerna tidigare detta, som en reaktion på den gamla "lappologiska" forskningen. Även på senare tid har samerna ibland reagerat på motsvarande sätt när de har känt sig förbigångna i forsknings- eller utrednings-sammanhang.³ Romerna i Sverige har under de senaste åren tagit upp samma problem.⁴

Den växande medvetenheten om den omfattande

The screenshot shows a BBC News article from February 4, 2010. The headline is "Last speaker of ancient language of Bo dies in India". The article is by Alastair Lawson for BBC News. The text states: "The last speaker of an ancient language in India's Andaman Islands has died at the age of about 85, a leading linguist has told the BBC. The death of the woman, Boa Senior, was highly significant because one of the world's oldest languages, Bo, had come to an end, Professor Anita Abbi said. She said that India had lost an irreplaceable part of its heritage." There is a photo of Boa Senior, an elderly woman with dark skin and short hair, wearing a blue shirt. The article also includes a map of the Andaman and Nicobar Islands, showing the location of Port Blair and the Andaman Sea.

Språket Aka-Bo eller Bo dog ut den 26 januari 2010 när Boa Senior avled. Hon var under trettio år den sista som talade språket. Språket talades tidigare på Andamanerna (Andamanöarna). Här BBC uppmärksammande av att ännu ett litet språk har dött ut.

Det finns numera gott om litteratur kring språklig revitalisering.

språkdöden i världen och det stärkta intresset för språkbevarande syns i mängden av konferenser, webbsidor, artiklar och inte minst böcker kring temat språkbevarande och språklig revitalisering som kommit till under de senaste två decennierna.⁵

Argument av olika slag används för att motivera forskningsansatser på området; två typiska exempel är Robert M. W. Dixons:

*Each language encapsulates the world-view of its speakers – how they think, what they value, what they believe in, how they classify the world around them, how they order their lives. Once a language dies, a part of human culture is lost – for ever,*⁶

och David Crystals:

*If diversity is a prerequisite for successful humanity, then the preservation of linguistic diversity is essential, for language lies at the heart of what it means to be human.*⁷

Det har också myntats nya begrepp som speglar språkvetarnas aktiva roll i samband med språkdöden, sådana som *ansvarstagande lingvistik* ("responsible linguistics"⁸), *reformerad lingvistik* ("reformed linguistics"⁹) och *preventiv lingvistik* ("preventive linguistics"¹⁰).

Många forskare är således överens om behovet av att göra något, och allt fler samarbetar indirekt eller direkt med talarna av de hotade språken. Ett exempel på ett stort forskarkollektiv som tagit ställning i frågan är *Linguistic Society of America* (LSA) som bildat *The Committee on Endangered Language and their Preservation* (CELP). På deras hemsida kan man läsa följande om kommitténs arbete:

*[The Committee] explores ways that individuals and institutions can offer assistance and support to maintain and revitalize language varieties in language communities at risk of, or currently experiencing, significant language or dialect loss; it assists institutions in offering training and degree programs oriented to the preparation of grammars and dictionaries of threatened and poorly documented languages.*¹¹

Kritik

Trots att många forskare åtminstone indirekt är involverade i att stärka de små språken, finns det också kritiker vilkas röster hörs i debatten. En av dem är John Edwards¹² som anser att en kortsiktig lösning för att bevara de små språken skulle kunna vara en stabil tvåspråkighet i majoritets- och minoritetsspråket, eftersom enspråkighet i ett minoritetsspråk skulle leda till isolering och segregering – ett pris för språkbevarande som få människor skulle vilja betala, konstaterar Edwards. Tvåspråkigheten ser han dock personligen som en omöjlighet på lång sikt, och därför är det enligt honom lönlöst att arbeta med revitalisering, ett fåfängt hopp att tro att hotade småspråk ska kunna räddas för framtiden:

*Stable bilingualism remains both a desirable outcome and one often difficult to achieve and maintain. It is, then, a forlorn hope.*¹³

Paul Newman¹⁴ i sin tur anser att en forskargärning inte är förenlig med ett socialt engagemang i form av ett arbete för att främja hotade språk. Han anser att språkvetare inte ska, som han uttrycker det, blanda sig i politiken i de länder där de arbetar. Själv har han bedrivit

Karaimiska barn i nationaldräkt. Foto: Éva Csato.

fältarbete i Afrika och skriver att språkpolitiken i fragila, mångetniska länder inte är en enkel sociolingvistisk fråga utan tvärtom ett allvarligt, mycket omtvistat politiskt område där en utlänning inte borde bli indragen. Han skriver:

*As linguists, we can attempt to educate and inform responsible persons in government, education, and business about the significance and value of linguistic diversity in their countries, but we have no right to intervene in domestic policy matters nor to undertake linguistic social work under the guise of scientific research.*¹⁵

Det är viktigt att lyssna på dessa och andra kritikerröster. Trots att en majoritet av forskarna som har uttalat sig i frågan vill motverka språkdöden och bistå talarna med något finns det också risker med detta som man måste vara medveten om. En utomstående forskare riskerar att göra stor skada om han eller hon saknar de nödvändiga kunskaperna och erfarenheterna av de lokala förhållandena, intar en alltför ledande roll i revitaliseringsrörelsen, blandar sig för aktivt i olika processer och inte tar hänsyn till minoritetsspråkstalarnas önskemål. Det är en mycket svår balansgång eftersom forskarnas hjälp ofta är efterfrågad och deras åsikter har hög trovärdighet och får stort genomslag bland lokalbefolkningen. Det är då viktigt att ändå kunna hålla sig vid sidan av den egentliga rörelsen och endast bidra med sina kunskaper och erfarenheter.

Forskarens ansvar gentemot språksamfundet: det karaimiska exemplet

Diskussionen om språkdöd har lett till att allt fler lingvister känner ett personligt engagemang för att bevara den fortfarande befintliga kompetensen i hotade språk. En första uppgift är att dokumentera de hotade varieteter som fortfarande existerar. Nästa steg är att understödja talare i deras åtgärder för att revitalisera språken. Språkdokumentationen måste nödvändigtvis ske på fältet, dvs. i språksamfundet. Lingvisten arbetar därvid i nära samarbete med kompetenta talare och de grupper i samhället som intresserar sig för språkets framtid. Lingvisten tar talarna i anspråk, och språksamfundet formulerar sina förväntningar på lingvisten. I det följande vill vi diskutera några etiska frågor som uppstår i detta sammanhang.

Eftersom varje språksamfund är unikt, är det svårt att generalisera. Därför väljer vi här ett konkret exempel och presenterar några typiska frågor utan anspråk på att just dessa frågor är relevanta i alla språksamfund.

En av författarna till denna artikel, Éva Á. Csató, började dokumentera det karaimiska språket i Litauen på 1990-talet och är sedan länge sysselsatt med revitaliseringsarbetet. Följande tankar är baserade på hennes egna erfarenheter.¹⁶

I Baltikum och i Skandinavien existerar ett antal små turkspråkiga minoriteter. En av dem, den allra minsta,

Det är skojigt att lära sig karaimiskan i sommarskolan. Foto: Éva Csato.

är karaimerna i Litauen, som omfattar cirka 200 personer. De har ett eget turkiskt språk, en egen gammaltestamentlig konfession som går tillbaka till en tusenårig tradition och en särskild officiell ställning som Litauens minsta historiska nationella minoritet. Enligt traditionen inbjöds karaimiska familjer för ca sexhundra år sedan till Litauen av fursten Vytautas (1350–1430). Fursten skänkte de nyinflyttade egna lantegendomar så att de kunde leva av jordbruk. Detta var fallet ända fram till den sovjetiska perioden, då egendomarna konfiskerades av den kommunistiska staten.

Samfundets eget språk spelade en viktig roll i utövandet av religionen. På detta sätt levde det karaimiska språket kvar i många århundraden. Under den sovjetiska tiden fick karaimerna emellertid inte längre utöva sin religion och var av ekonomiska skäl tvungna att flytta från sina traditionella bosättningar. Under denna tid upphörde överförandet av språkkompetensen till nästa generation, dvs. barnen lärde sig inte karaimiska. Till följd av detta är språket idag existenshotat. Endast cirka 30 äldre talare äger fortfarande full språklig kompetens. De som växte upp under Sovjetväldet behärskar inte språket aktivt, men en del av dem kan i bästa fall förstå språket till en viss grad. Detta har lett till att dagens

unga karaimerna inte lär sig språket hemma. Men eftersom religionen idag återigen spelar en mycket viktig roll i samhällets liv, finns det ett stort behov av språkliga revitaliseringsåtgärder. Språkdokumentationen är en viktig förutsättning för revitaliseringen. Men den kan också skapa problem för talarna.

Man kan endast utföra språkdokumentationen med hjälp av språksamfundet. Det lingvistiska arbetet innebär därför ett ingrepp i talarnas dagliga liv och personliga integritet. Som lingvist måste man så säga "flytta in" i språksamfundet och ta dess tid och engagemang i anspråk. Talare av språket måste vara beredda att stå till tjänst med ovanliga uppgifter och svara till exempel på personliga frågor beträffande sina attityder gentemot det hotade språket. De ombeds att berätta utförligt om sina språkvanor. Det är oerhört viktigt att genomföra intervjuerna med största möjliga hänsyn till deras personliga integritet. De metadata som insamlas måste också hanteras med stor försiktighet.

Samtidigt utsätts det lilla språksamfundet för en analys av språksituationen, en kartläggning av sin kompetens i språket. Detta är i många fall en smärtsam process. Många personer skäms över att inte kunna tala språket eller ha en bristfällig kompetens. Särskilt kän-

En äldre talare av karaimiskan undervisar i sommarskolan. Foto: Éva Csato.

ligt är detta för de äldre som ansågs ansvariga för att föra språket vidare till den yngre generationen. Till exempel tyckte sig flera äldre karaimer, som var angelägna om att de yngre skulle lära sig språket, förlora ansiktet när det framkom att de själva inte behärskade språket.

Det händer ibland att lingvister konfronterar talarna med en negativ syn på språket. Kontaktinfluerade småspråk betraktas av vissa som blandspråk, kontaminerade språk med hänsyn till språkets ursprungliga genealogiska tillhörighet. Karaimiskan är ett turkiskt språk som påverkats starkt av slaviska och baltiska språk. Därför menar en del bedömare att karaimiskan inte längre är ett riktigt turkiskt språk. Talarna använder många lånord, och språkets grammatiska struktur är starkt präglad av icke-turkiska drag. Då detta ibland betraktas som en svaghet, har språksamfundet reagerat med överdriven purism. Många talare har därigenom blivit osäkra på vad de får säga utan att bli kritiserade för att tala ”dålig” karaimiska. Lingvisten kan motarbeta fördomar mot kontaktfenomen och försöka påverka talare att ändra sin negativa syn på sina språkvanor genom att framhäva den positiva effekten av lån från andra språk. Man kan hänvisa till att kopiering av element från dominerande språk erbjuder en överlevnadsstrategi för småspråk. Ta-

larna äger en infödd kompetens att hantera kodkopieringen och anpassar alltid lånen till sitt modersmål. Eftersom lingvisten åtnjuter stort anseende, kan han eller hon själv använda lånord för att signalera att det inte är något fel att göra så.

Om språksamfundet vill revitalisera språket, kan lingvisten hjälpa till genom att erbjuda sin kompetens med att planera och genomföra undervisning i språket. Syftet är då att träna talare och unga nybörjare att bygga upp en kompetens att själva ta hand om språkundervisningen i språksamfundet. Men initiativet måste komma från språksamfundet självt. Lingvisten skall stå till tjänst med att genomföra åtgärder som det självt bestämmer sig för. I det fältlingvistiska arbetet utnyttjar lingvisten språksamfundets kompetens, men i revitaliseringsarbetet är det tvärtom. Under ett decennium har Éva Á. Csató varje sommar arrangerat karaimiska sommarskolor i Litauen. Detta är en mycket ansvarsfull uppgift. Små språksamfund har ofta dåliga resurser för att genomföra regelbunden språkundervisning. Eftersom revitalisering inte finansieras inom lingvistiska projekt, måste man finna andra finansieringsmöjligheter. Éva Á. Csató hade lyckan att kunna få resurser ur Svenska Institutets Visby-program. En stor fördel med

denna finansiering har varit att programmet garanterat kontinuiteten i arbetet. Med dess hjälp har hon kunnat organisera sommarskolan under tio på varandra följande år. Detta har haft en enormt positiv betydelse för en hållbar utveckling av språkkompetensen i det karaimiska samhället.

Det är till stor hjälp om lingvisten kan planera sitt arbete så att språksamfundets intressen beaktas. Redan i ansökan måste man se till att planera för rimlig ersättning åt informanter. Den finansiella uppskattningen av informanternas arbete kan bidra betydligt till att språkkompetensens status i samhället ökar. En annan sak är att lingvisten kan planera publicering av produkter som också språksamfundet har nytta och intresse av. Ett exempel är *Spoken Karaim*, en multimedia-CD som publicerats för det karaimiska språksamfundet.¹⁷ Denna CD är en icke-kommersiell produkt som varje karaim kan erhålla gratis. Eftersom informationsteknologin har hög status hos karaimerna, har denna produkt spelat en viktig roll för revitaliseringen. Den används till exempel i samarbetet mellan äldre personer som behärskar språket och yngre personer som kan hantera datorteknologin.

Universiteten har också ett ansvar för bevarandet av existenshotade språk. Vi hoppas att forskning rörande hotade språk kommer att kunna främjas bättre i framtiden och få sin plats i forskningsplanerna. Nationella minoritetsspråk bör representeras också i undervisning på universitetsnivå. Detta kan i vissa fall ske i internationellt samarbete. Planer finns för närvarande att införa

undervisning i karaimiska vid tre universitet, Uppsala, Vilnius och Kiev. Det ska här framhåvas att Uppsala universitets språkvetenskapliga fakultet spelar en positiv roll för bevarandet av flera existenshotade språk.

Till slut

Det finns idag en stor enighet bland forskarna om att de har ett etiskt ansvar gentemot de samhällen vilkas språk och kulturer de forskar i. Det har utvecklats olika samarbetsformer mellan minoriteter och utomstående forskare, samarbetsformer som gagnar båda parterna och bidrar till en större språklig och kulturell mångfald i världen. Numera finns många sätt att ge tillbaka något till det studerade språksamfundet; det kan t.ex. vara att man betalar sina informanter en summa pengar, eller att man vid sidan av sin forskning ställer upp i olika sammanhang och håller föredrag eller studiedagar om sådant som efterfrågas av minoritetsspråkstalarna själva.

I sin artikel "Western language ideologies and small-language prospects" skriver Nancy Dorian:

*Moral support and technical expertise, including linguistic expertise, can and should be offered, certainly, but acceptance or rejection will necessarily lie with individual communities. Even in the event of acceptance, effective leadership can only come from inside the community.*¹⁸

Samarbete mellan minoritetsspråkstalare och utomstående forskare behövs men det är talarnas eget engagemang som är det som i det långa loppet avgör ett språks öde.

En multimedia CD för användning i det karaimiska samfundet.

Litteratur

- Crawford, Michael, 2000. *At war with diversity: Language policy in an age of anxiety*. Multilingual Matters Ltd., Clevedon, Avon.
- Crystal, David, 2000. *Language death*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Csató, Éva Á., 2002. "The Karaim community in Lithuania", s. 272–275 i *The Baltic Sea region. Cultures, politics, societies*. Red. Witold Maciejewski. Baltic University Press, Uppsala.
- Csató, Éva Á. & David Nathan, 2003a. *Spoken Karaim*. Multimedia CD-ROM. ILCAA, Tokyo University of Foreign Studies & HRELP, SOAS, University of London.
- Csató, Éva Á. & David Nathan, 2003b. "Multimedia and the documentation of endangered languages", s. 73–84 i *Language documentation and description, Vol. 1*. Red. Peter K. Austin. HRELP, London.
- Csató, Éva Á. & David Nathan, 2006. "Multimedia: A community-oriented language technology", s. 257–77 i *Lesser-known languages of South Asia. Status and policies, Case studies and applications of information technology*. [Trends in Linguistics.]. Red. Anju Saxena & Lars Borin. Mouton de Gruyter, New York.
- Csató, Éva Á., 2006. "The Karaims: The smallest group of Turkic-speaking people", s. 384–403 i *The Turkic speaking world. 2000 years of art and culture from Inner Asia to the Balkans*. Red. Ergun Çagatay. Prestel Verlag, Munich.
- Dixon, Robert M.W., 1997. *The rise and fall of languages*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Dorian, Nancy, 1993. "Discussion Note. A response to Ladefoged's other view of endangered languages", *Language*, 69(3):575–79.
- Dorian, Nancy, 1998. "Western language ideologies and small-language prospects", s. 3–21 i Grenoble, Lenore A. & Whaley, Lindsay J. (red.): *Endangered Languages. Language loss and community response*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Green, Carina, 2009. *Managing Lapponia. A world heritage as arena for Sami ethno-politics in Sweden*. Uppsala Studies in Cultural Anthropology 47. Uppsala universitet, Uppsala.
- Grenersen, Geir, 2002. *Ved forskningen grenser. Historien om et forskningsprosjekt i det samiske Nord-Norge*. Spartacus Forlag, Oslo.
- Grenoble, Lenore & Lindsay Whaley (red.), 1998. *Endangered languages*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Fishman, Joshua (red.), 2001. *Can threatened languages Be Saved? Reversing language shift, revisited - A 21st century perspective*. Multilingual Matters Ltd., Clevedon, Avon.
- Hinton, Leanne & Kenneth Hale (red.), 2001. *The Green book of language revitalization in practice*. Academic Press, San Diego.
- Maffi, Luisa (red.) 2001. *On biocultural diversity. Linking language, knowledge, and the environment*. Smithsonian Institution Press, Washington, DC.
- Matsumura, Kazuto (red.), 1998. *Studies in endangered languages*. Hituzi Syobo, Tokyo.
- Nettle, Daniel & Suzanne Romaine, 2000. *Vanishing voices. The extinction of world's languages*. Oxford University Press, Oxford.
- Ojala, Carl-Gösta, 2009. *Sámi prehistories. The politics of archaeology and identity in northernmost Europe*. Occasional Papers in Archaeology 47. Uppsala universitet, Uppsala.
- Robins, Robert H. & Eugenius M. Uhlenbeck (red.), 1991. *Endangered languages*. Berg Oxford.
- Skutnabb-Kangas, Tove, 2000. *Linguistic genocide in education – or Worldwide diversity and human rights?* Lawrence Erlbaum Associates, Mahwah, N.J.

Slutnoter

- 1 Krauss 1992.
- 2 Dorian 1993.
- 3 Se ex. Grenersen 2002, Green 2009 & Ojala 2009.
- 4 Jämför artikeln av Westin & Tan Marti i denna rapport.
- 5 Se t ex. Crawford 2000, Crystal 2000, Dixon 1997, Dorian 1998, Fishman 1991 och 2001, Grenoble & Whaley 1998 och 2006, Hinton & Hale 2001, Maffi 2001, Matsumura 1998, Nettle & Romaine 2000, Robins & Uhlenbeck 1991 och Skutnabb-Kangas 2000.
- 6 Dixon 1997:144.
- 7 Crystal 2000:33–34.
- 8 Hale 1992.
- 9 Mühlhäusler 1996.
- 10 Crystal 2000.
- 11 Linguistic Society of America 1996; www.lsadc.org/.
- 12 Edwards 2002.
- 13 Edwards 2002:40.
- 14 Newman 2003.
- 15 Newman 2003:8.
- 16 See Csató 2002; Csató 2006; Csató & Nathan 2003b.
- 17 See Csató & Nathan 2003a and Csató & Nathan 2006.
- 18 Dorian 1998:21.